

Om ægtemænd og fædre

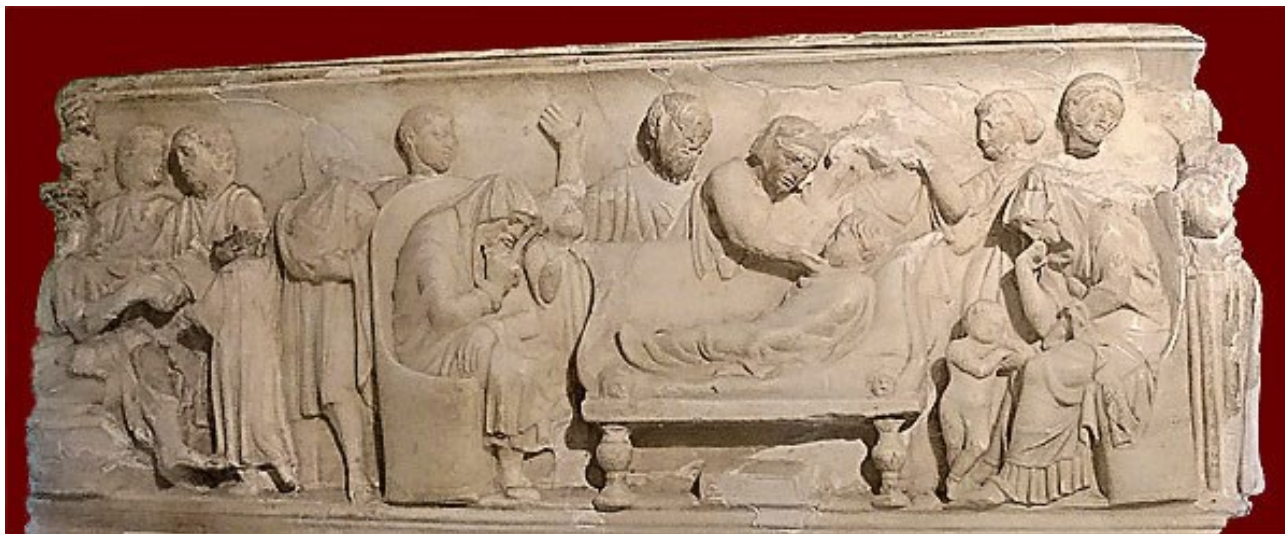
Af LENE CARLSKOV

"The history of childhood is a nightmare from which we have only recently begun to awaken. The further back in history one goes, the lower the level of child care, and the more likely children are to be killed, abandoned, beaten, terrorized, and sexually abused."

Lloyd deMause, *The Evolution of Childrearing*, indledende afsnit

"Den, der slog sin kone eller søn, sagde Cato, lagde hånd på de ukrænkeligste helligdomme, og han satte, sagde han, en god ægtemand højere end en fremragende senator... Da der var blevet født Cato en søn, lod han ikke nogen nok så vigtig forretning, medmindre det gjaldt staten, forhindre ham i at være til stede, når hans kone Marcia badede og svøbte den spæde."

Plutarch, *Marcus Cato*, 20

Det kan være, det er for kategorisk en påstand, men jeg vover den alligevel: De fleste klassikere drives af en næsten sygelig nysgerrighed. Vi vil *vide*, og vi vil *vide* alt, og det, vi ikke *ved*, kan drive os til vanvid. Uheldigvis er selve eksistensberettigelsen for de fag, som vi beskæftiger os med, at det i mange tilfælde ikke er muligt at opnå et endeligt facit, men derimod kræver både flid, omtanke og hårdt arbejde blot at komme med et kvalificeret gæt. Nuvel: Alt dette har stået på i århundreder, og ved at kombinere materielle fund med skriftlige kilder er det lykkedes at opnå rimelig sikker viden på en række områder. Men desværre – som alle klassikere ved – har vi ikke altid de mest meddelsomme kilder. Det var mændene, der skrev i antikken, nærmere bestemt de velhavende, veluddannede og politisk interesserede mandlige bor-

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

gere. Deres publikum tilhørte samme gruppe, så derfor er det næppe overraskende, at de fokuserede på det offentlige liv, når de beskrev og diskuterede samfundet omkring sig. En konsekvens af denne enøjethed er, at mens snesevis af tekster fortæller os, hvordan den græske og romerske mand opfattede sin rolle som samfundsborger, får vi kun meget lidt at vide om privatmandens rolle som ægtefælle og fader. I mangel på bedre kan man vende sig til lovteksterne, og på den baggrund rejser sig et usædvanligt ubehageligt billede: en enerådige patriark, der med gammeltestamentelig strenghed tæver, myrder og sælger sin kone, sine børn og sine slaver. Kort overvejelse godtgør, at dette ikke kan være hele sandheden – om ikke andet fortæller Ciceros breve til Terentia, at der har været i hvert fald een undtagelse fra reglen –, men vender man sig mod historiebøgerne, er det som regel det eneste, de vil fortælle os:

"Som overhoved ejede manden hele husstanden og havde juridisk set hånd- og halsret over husstandens medlemmer." (Rasmussen 2006: 125)

Det er en trofast gengivelse af lovteksten, men lovtekster beskriver ikke det normale; selve deres formål er jo at fungere som retningslinje i ekstreme situationer. En anden væsentlig anke mod at forlade sig på lovtekstens dystopi er, at den antikke skønlitteratur er fuld af rørende optrin mellem fædre og børn og ægtemænd og deres koner. Selvom disse scener er fiktive, må de nødvendigvis være udtænkt af nogen, der kunne forestille sig familiestrukturer behersket af ømme følelser. Og hvordan skulle man kunne gøre det uden selv at have erfaret deres eksistens?

Det er på denne baggrund, at jeg i denne artikel vil undersøge, hvordan den antikke litteratur belyser mandens rolle som ægtefælle og fader. De relevante tekster viser sig at repræsentere et bredt udvalg af genrer: private og litterære breve, filosofiske traktater, tragedie og kome-

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

die, poesi, historieværker og biografier samt en enkel *laudatio*.¹ Fælles for alle teksterne er, selvfølgelig, at de er forfattet af mænd og til mænd og derfor giver et indblik i, hvordan man(d) selv har opfattet sin virkelighed, sine forpligtelser og sine idealer. Sammenstillingen af så mange forskellige genrer gør det desuden muligt at danne sig et indtryk af, hvordan og hvor meget det har været anset for passende at udtale sig i forskellige situationer. Teksterne fordeler sig over et tidsrum på godt og vel tusinde år, så hvis der skulle være sket en udvikling fra det arkaiske Grækenland til det senantikke Rom, burde det i princippet være muligt at spore den. Alle tendenser må dog tages med et gran salt, da det relevante materiale er sparsomt, hvortil kommer, at det uden tvivl er farvet af diverse formelle og sociale krav, der kan have fordrejet datidens virkelighed til ukendelighed.²

Dissertationes I, XI

En af de omtalte tekster er afsnit 1-33 af Epiktets *Dissertationes* I, XI, der kaldes *περὶ φιλοστοργίας*, hvad der omtrentligt kan oversættes som *Om Hengivenhed*. I det følgende skal det undersøges, hvad denne tekst kan fortælle os om forholdet mellem fædre og børn i Antikken. Efter en kort præsentation og en oversigt over stykkets kompositionen, foretages en nærlæsning af teksten, der dernæst søges indsat i sammenhæng med andre tekster. Herpå inddrages den i en diskussion af, hvordan stoicismen forholdt sig til den høje børnedødelighed i datidens Rom.

Præsentation

Epiktet levede fra cirka 55 til cirka 135 evt. og stammede fra det frygiske Hierapolis. Han fødtes som slave, og hans ejer var Neros frigivne Epafroditos, der tillod ham at studere hos den romerske stoiker Musonius Rufus. Efter sin frigivelse begyndte han selv at undervise i filosofi i Rom og fandt et stort publikum, indtil han i 89, da Domitian forviste alle filosoffer fra Rom, rejste til Nikopolis i Epiros, hvor han forblev til sin død.

Inden for stoicismen er Epiktet tættest på den tidlige skole, og eftersom hans primære fokus ligger på etikken frem for de andre filosofiske discipliner, ligger han på visse punkter nærmere kynismen end stoicismen.

¹ En samlet oversigt over teksterne kan findes efter litteraturlisten.

² For lignende synspunkter se Saller 1997: 7.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

men. Hans undervisning kan siges at have almennyttigt sigte, idet hans forskrifter ikke så meget var ment for intellektuelle og vismænd, som for mere gennemsnitlige individer.

Søger man efter *Dissertationes* på et bibliotek, står den under Epiktets navn, men den egentlige forfatter er historikeren Arrian, der er hans mest berømte elev. Oprindeligt bestod værket formentligt af otte bøger, men kun de fire er blevet overleveret. Udover disse findes *Håndbogen* eller *Enchiridion*, der opsummerer Epiktets lære i konkrete og kortformulerede udsagn, og ligeledes er skrevet af Arrian. Alle skrifterne er udgivet efter Epiktets død (Lesky 1963: 933, OCD 1970: 390).

I dedikationsbrevet, der indleder *Dissertationes*, skriver Arrian, at hans værk i modsætningen til visse andres – han tænker formentligt på Platon og Xenofon – kun gengiver sin lærers faktiske ord og ikke er udtryk for hans egne ideer. Samme sted skriver han også:

”ὅσα δὲ ἤκουον αὐτοῦ λέγοντος, ταῦτα αὐτὰ ἐπειράθην αὐτοῖς ὀνόμασιν ὡς οἷόν τε ἦν γραψάμενος ὑπομνήματα εἰς ὕστερον ἑμαυτῷ διαφυλάξαι τῆς ἐκείνου διανοίας καὶ παρρησίας.” (*Dissertationes*, APPIANOY ΠΡΟΣ ΓΕΛΛΙΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ, 2)

(Hvad jeg hørte ham sige, forsøgte jeg, idet jeg, så vidt jeg formåede, skrev med de samme ord, at bevare for mig selv til senere som optegnelser om hans tænkemåde og åbenhed i tale.)

Umiddelbart virker det derfor en smule upassende at forsøge at genrebestemme *Dissertationes*. Ikke desto mindre falder det uddrag, der her behandles, ved et tilfælde i en velkendt litterær kategori, nemlig den sokratiske dialog. At det imidlertid drejer sig om virkelig samtale, synes antydnet af den endog meget store mængde underforståede ord og de mange faste konstruktioner og vendinger, der nok påbegyndes, men aldrig færdiggøres. Disse kendetegn efterlignes selvfølgelig i den litterære genre, men i dette stykke går det i højere grad ud over forståeligheden. Samtidig er det værd at bemærke, at selvom Epiktet nok får lov at træde tydeligt frem, gøres der ikke så meget for at skildre faderens karakter og dermed gøre dialogen mere livlig. Alt dette kunne naturligvis tilskrives forfatterens mangler, men alt i alt virker det ikke urimeligt at antage, at det vitterligt skulle dreje sig om Arrians let bearbejdede forelæsningsnoter.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

Komposition i *Dissertationes* I, XI, Περὶ φιλοστοργίας 1-33

Introduktion (1-4)

Baggrunden opridses. En romersk embedsmand har opsøgt Epiktet, der spørger ham, hvordan det er at have familie. Manden svarer, at han er i en elendig tilstand, fordi han er bekymret for sine børn, og giver det konkrete eksempel, at han af ængstelse blev nødt til at forlade huset, mens hans lille datter var alvorligt syg.

Diskussionen indledes (5-8)

Epiktet spørger, om denne opførsel er rigtig. Manden svarer, at den er naturlig, og Epiktet lover, at hvis han kan bevise, at den er naturlig, vil han til gengæld bevise, at alt, der er naturligt, også er rigtigt. Manden afslår, men beder Epiktet bevise, at hans opførsel var urigtig og mod naturen.

Metode I (9-15)

Bevisførelsen indledes med en gennemgang af, hvilke redskaber man bruger, når man skal skelne sort fra hvidt eller hårdt fra blødt. Det lykkes ikke at finde et tilsvarende redskab til bestemmelsen af rigtigt og forkert, men de talende enes om, at dette redskab er det vigtigste af alle.

Metode II (16-19)

I mangel af bedre fremkommer Epiktet med denne tese: Det er smukt og naturligt at elske sine kære, det er ligeledes smukt og naturligt at handle i overensstemmelse med fornuften. Det, der både er kærligt og fornuftigt gjort, må altså også være rigtigt gjort.

Diskussionen genoptages (20-26)

Det fastslås, at det ikke er fornuftigt at forlade sit barn, når det er sygt. Endvidere, at hvis det var den naturlige adfærd at forlade den, man elsker, når vedkommende er alvorligt syg, ville folk snarere ønske sig at være elsket af deres fjender, end deres venner. Det kan følgelig ikke være kærlighed, der bevægede manden til at forlade sit barn.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

Perspektivering (27-33)

Det undersøges, hvad årsagen til mandens handlemåde så har været. Gennem forskellige eksempler søges det bevist, at baggrunden for enhver af det enkelte menneske handlinger i grunden ligger i vedkommen- des beslutning om at udføre netop denne handling.

En kilde til hverdag

Skønt *Dissertationes* I, XI i sit udspring er en diskussion af en faders rette og naturlige adfærd, udmunder den i en redegørelse for de bagvedliggende årsager til det enkelte menneskes opførsel. Når man ser på tekstens opbygning, får man indtryk af, at det var for at nå frem til den afsluttende forklaring, at Epiktet i det hele taget spurgte til den besøgendes omstændigheder. En filosofisk samtale er ikke meget beventd, hvis den ikke kan løftes til et højere plan, så det overrasker ikke, at den romerske embedsmands personlige kvaler glider i baggrunden. Ikke desto mindre er det svært at komme udenom, at vi i teksten faktisk har et antikt vidnesbyrd om, hvordan det har været at være fader. Skildrer den en virkelig hændelse, står vi med en førstehåndsberetning fra en, der har udtalt sig blandt sine ligemænd i en situation, hvor sjælens anliggender havde førsteprioritet. Det virker derfor sandsynligt, at han har udtalt sig forholdsvist ærligt. Hvis oprindelsen derimod er udtænkt af Arrian, har det været i hans interesse at skabe en troværdig scene, der kunne accepteres af hans læsere. Ellers ville Epiktets udtalelser falde med mindre tyngde og måske ligefrem blive afskrevne som latterlige. Under alle omstændigheder kan det altså betale sig at undersøge, hvilke informationer teksten kan give os. Måske er dens udsagn kun gyldige for filosofisk interesserede, romerske embedsmænd, der levede på netop dette tidspunkt. Måske rammer de bredere og kan fortælle os om romerske familiefædre generelt eller ligefrem oplyse os om familieforholdene i hele den periode, der benævnes Antikken. Det sidste er uden tvivl rigeligt optimistisk, men selv med den snævrere mulige anvendelighed er tekstens oplysninger af interesse.

Inden for studiet af familiens historie har det i lang tid været en fremherskende, omend omstridt, mening, at det først er i nyere tid, at forældre er begyndt at holde af deres børn. Grundet den høje småbørnsdødelighed før fremkomsten af moderne lægevidenskab skulle det først være, når barnet var kommet over de farlige børnesygdomme og således havde vist sig levedygtigt, at forældrene havde råd til at indskyde deres

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

følelsesmæssige kapital i forholdet (Golden 1988: 154). For så vidt som børn i tidligere tider *blev* påskønnet, skulle det udelukkende skyldes, at de var potentielle voksne – rigtige mennesker – der med tiden kunne udfylde en nyttig plads i samfundet, blandt andet som forsørgere af deres aldrende forældre (Dixon 1992: 102). Megen af den litteratur, der behandler romerske familieforhold, argumenterer for en lignende udvikling, blot over kortere tid. Ligegyldighed og mishandling skulle have været normen, indtil man i senrepublikansk tid eller under Principatet pludseligt fik øjnene op for små børns charme (Saller 1997: 5).

Episoden, der skildres i *Dissertationes* I, XI, finder sted efter 89 evt., da Domitians filosofforbud havde tvunget Epiktet til at flytte til Nikopolis (*Dissertationes* I, XI, 32), og modbeviser således ikke den sidste tese. Til gengæld stemmer det dårligt overens med ideen om præindustrielle forældres manglende interesse for deres afkom, at den romerske embedsmand i den grad bliver bragt ud af ligevægt af sin lille datters lidelser, at han er nødt til at flygte fra sit eget hjem (*Dissertationes* I, XI, 4). Hans reaktion virker næppe fremmed for den nutidige læser; mange, der har oplevet sygdom i den nærmeste familie, har også mærket trangen til at gå deres vej og lade være med at forholde sig til det. Mange plages dog også af samvittighedskvaler, hvis de følger denne indskydelse. Noget lignende synes at ligge bag det undvigende svar, der møder Epiktet, da han spørger embedsmanden, om det er rigtigt at handle sådan:

”Φυσικῶς, ἔφη... Τοῦτο, ἔφη, πάντες ἢ οἱ γε πλεῖστοι πατέρες πάσχομεν.” (*Dissertationes* I, XI, 5-6)

(*Det er naturligt, sagde han... Det, sagde han, lider alle eller dog de fleste af os fædre under.*)

Der må være en vis rimelighed i hans udsagn, siden han fremsætter det så skråsikkert, og der tegnes et billede af et samfund, hvor nervøse fædre strejfer rundt i landskabet, mens deres børn ligger syge. Pasningen overlades til andre, men dog ikke hvem som helst. Senere i teksten erfarer vi gennem Epiktets spørgsmål, at barnets mor, amme og pædagog har plejet den lille pige (*Dissertationes* I, XI, 21-23), og formuleringen af spørgsmålene gør det vanskeligt at tro andet, end at deres tilstedeværelse er en selvfølgelighed. Dette harmonerer godt med, hvad man ellers ved om romersk barnepleje (Rawson 1991: 16, 18), og skønt det efter nutidige standarder kan virke usympatisk, har den romerske embedsmand altså ikke gjort sig

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

skyldig i nogen form for vanrøgt ved at forlade huset, mens datterens sygdom stod på. Tillige er der meget der taler for, at hans adfærd faktisk er socialt acceptabel.

Den har været så udbredt, at han kan hævde, at alle de andre fædre gør det samme, så måske er det kun for stoikeren, at hans manglende ligevægt er en synd. Skønt man ikke får et stærkt indtryk af hans personlighed, er det også værd at bemærke, at han hverken fremstår tåbelig eller utiltalende, blot – og dette er måske en pointe i sig selv – almindelig og anonym. Hans oprigtighed underbygges af det faktum, at det barn, der gør ham så ængstelig, ikke er den førstefødte søn, men derimod en pige, og derfor burde være af langt mindre betydning.³ En sidste ting, der kan trækkes frem, er, at hvis den kærlighed, han hævder at nære til sine små børn, blot skulle være foregivet, er der ingen grund til, at han overhovedet skulle have forladt huset. Han kunne ganske enkelt benytte sig af en *pater familias*' myndighed og kræve ikke at blive forstyrret.

³ Der er bred enighed om, at uanset hvor udbredt det var at sætte uønskede spædbørn ud, har der sandsynligvis været en overrepræsentation af piger. Se f.eks. Harlow 2010: 20 og Golden 1988: 158.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

Børn og filosoffer

Tager vi Arrians ord for gode varer, var der trods alle teorier mindst én mand i det romerske Imperium, der blev bragt ud af fatningen ved udsigten til at miste sit barn. Som før nævnt var han næppe alene om sin reaktion, da det ellers ikke gav megen mening at benytte hans specifikke omstændigheder som udgangspunkt for en almen diskussion. *Dissertationes* I, XI må følgelig anses for et troværdigt vidne, men hvis den stod alene med sit udsagn, var der ubestrideligt grænser for, hvor tungt den ville veje. Nu vil tilfældet, at der findes mange græske og latinske tekster, der beskriver forholdet mellem fædre og børn som både betydningsfuldt og kærligt, og tager man den overleverede mængde i betragtning, synes de ikke at være begrænsede til bestemte perioder. Hvad der derimod er bemærkelsesværdigt, er, at de primært findes i poesien, mens de er mindre hyppige i prosaen, og særligt i filosofiske skrifter er de larmende fraværende. Xenofon glemmer at nævne børnene i sin afhandling om den velfungerende husholdning, mens Platon i *Staten* ønsker forholdet mellem forældre og afkom ophævet. Overraskende nok gør Aristoteles den indrømmelse, at forældre elsker deres børn højere end omvendt (*Ethica Nicomachea* 8,12,2), men det sker i vanlig distanceret stil. Først med Theofrasts *Caractères* får man en antydning af, at børnene faktisk har spillet en aktiv rolle i deres faders hverdag, men så vidt som det overhovedet nævnes, er det som regel for at fremhæve det latterlige ved en karaktertype.⁴ Det særegne ved *Dissertationes* I, XI er med andre ord, at der ofres overraskende megen plads på et emne, der før er blevet forbigået så godt som i tavshed.

Det tilskrives generelt de romerske stoikere, at det af de filosofiske discipliner mest var etikken, de gik op i. En særlig vægt lagdes på den etik, der kan omsættes til handling, og en konsekvens heraf var et øget fokus på det sociale ansvar, ikke mindst som det kommer til udtryk gennem de traditionelle familierelationer. Da det er begrænset, hvad der er overleveret af de tidligere stoikeres skrifter, kan det ikke med sikkerhed siges, om det vitterligt drejer sig om ny retning inden for den stoiske skole (Reydams-Schils 2005: 3, 77-78). Til gengæld kan der ikke herske nogen tvivl om, at de synspunkter, den repræsenterer, ligeledes er at finde hos Epiktet, og i forhold til de forfattere, der nævnes tidligere i dette afsnit, er skiftet markant. Det må dog også siges, at den stoisk disponerede Cicero næsten ikke kommer ind på, hvordan man skal forholde sig til tabet af et barn, da han i tredje bog af *Tusculanae Disputationes* beskæftiger sig med sorg. Det gør til gengæld Senecas *Epistula Moralis* XCIX og Plutarchs *Consolatio ad Uxorem*. Plutarch var ikke

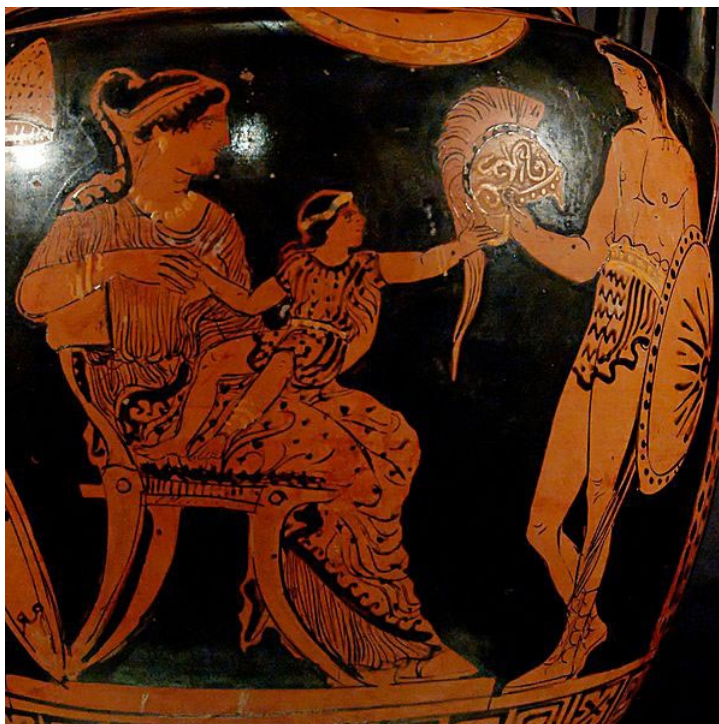
⁴ Se f. eks. *Caractères* VII, om den snaksommelige.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

stoiker, men tidsmæssigt ligger både han og Seneca tæt på Epiktet. Følgelig må man spørge sig selv, om den pludselige interesse for forholdet mellem forældre og børn betegner ikke blot en tendens indenfor stoicismen, men måske i samfundet generelt. At denne forandring, som nogen mener, skulle skyldes, at man pludseligt har indset muligheden af varme følelser inden for familien, virker ikke sandsynligt. Der er som sagt fremstillet mange rørende skildringer af samspillet mellem fædre og børn, længe inden *Dissertationes* blev nedskrevet. Selvom voksne sønner indtager en særstatus, kommer man ikke uden om, at der også optræder elskede døtre, småbørn og savlende spædbørn i tekster, der på ingen måde kan kategoriseres som marginale.⁵ Fælles for dem alle er, at det drejer sig om poesi, hvis handling for de græske teksters vedkommende foregår i en fjern fortid, for de romerskes i et andet land. Trods afstanden til forfatternes egen samtid er der alligevel en håndgribelighed i beskrivelserne, der godtgør, at de er baseret på en eller anden egen erfaring, hvad enten den så er første- eller andenhånd. Det lader med andre ord til, at de problemstillinger, som forælderen – og dermed privatmanden – måtte forholde sig til, skulle tages under behandling i tilsøret form i poesien. Den logiske slutning synes derfor at være, at det snarere er konventionerne end følelseslivet, der har ændret sig. På et eller andet tidspunkt blev det muligt at diskutere forælderrollen åbenlyst, og nogenlunde samtidigt ophørte det formentligt at stride mod den gode smag at indrømme, at man kunne have andet end rent teoretisk interesse i emnet. Skulle man bestemme dette tidspunkt ud fra de tekster, der er medtaget her, indtraf forandringen efter udarbejdelsen af Ciceros *Tusculanae Disputationes*, men det strider mod al fornuft at udtale sig med bestemt om noget på så spinkelt et grundlag. På grund af den relative samtidig

⁵ Se f. eks. Phoenix' tale i *Ilias* IX, 430-619 og scenen med Hector, Andromache og Astyanax i VI, 466-481. I *Iphigenia Aulidensis* 1220-1230 lader Euripides Iphigenia fortælle, hvordan hun som lille vævede planer for fremtiden sammen med Agamemnon, der også skulle have taget hende på skødet og dikket hende. Terents fremstiller i *Heauton Timorumenos* en mand, der af anger over den strenghed, han har vist sin søn, plager sig selv med hårdt arbejde og fysiske afsavn.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

hed mellem Senecas *Epistula XCIX*, Epiktets *Dissertationes* og Plutarchs *Consolatio ad Uxorem* virker det dog ikke urimeligt at hævde, at det fra den anden halvdel af 1. århundrede evt. var blevet mere almindeligt at beskæftige sig med familieforhold i filosofiske skrifter.

"Did the Ancients care when their Children died?"⁶

Selvom Epiktet afviser, at det skulle være kærlighed, der drev den romerske embedsmand hjemmefra, anerkender han uden forbehold, at det er en naturlig og fornuftig ting at elske sine små børn. Andre steder takseres det noget lavere. I Senecas *epistula moralis XCIX*, der for en stor del består af en *consolatio* til en mand, der har mistet sin spæde søn, finder man f. eks. det famøse udsagn:

"Molliter tu fers mortem filii? Quid faceres, si amicum perdidisses?"

(*Epistulae Morales XCIX*, 2)

(Du bærer din søns død blødagtigt? Hvad ville du gøre, hvis du havde mistet en ven?)

Dette sted er blevet set som et tegn på, at stoicismen som filosofi nedgraderede de følelsesmæssige bånd mellem slægtninge til fordel for fællesskabet mellem de vise (Reydams-Schils 2005: 53). Det samme gælder Epiktets sammenligning mellem tabet af en lerkrukke og tabet af et barn eller en hustru (*Enchiridion* 3, se (Reydams-Schils 2005: 54), men hvor provokerende den end kan virke, ophæver den ikke den pointe, der fremsættes i *Dissertationes* I, XI. Stadig må man dog spørge sig selv, hvordan den samme mand – og den samme filosofi – kan være ophav til dem begge.

Det er på sin plads at begynde med nogle fakta. Børnedødeligheden var uhyre høj i Antikken. Man regner med, at cirka 30% af de nyfødte ikke overlevede første leveår, mens godt 50% var døde, inden de fyldte ti (Saller 1997: 25). Med disse tal in mente bliver embedsmandens ængstelse pludselig langt mere forståelig for den moderne læser. Det bliver også klart, at det har været nødvendigt at udvikle visse redskaber for at kunne håndtere den meget reelle mulighed for dødsfald i børneflokkene. Var man ikke filosofisk anlagt, kunne man forlade sig på de traditionelle sørgeritualer, og desuden ville der uundgåeligt være andre i den

⁶ Den provokerende overskrift er tyvstjålet fra Mark Goldens artikel fra 1988.

Om ægtemænd og fædre

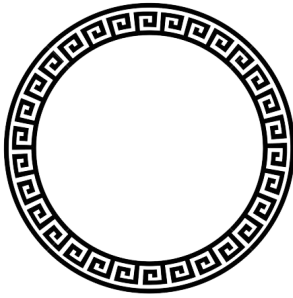
Af LENE CARLSKOV

nære familie, der havde været gennem samme tab, og derfor havde gode forudsætninger for at trøste og vejlede. Fordi børneopdragelse i langt højere grad end i dag var en kollektiv opgave, stod forældrene heller ikke alene med sorgen og ej heller med følelsen af ansvar for barnets død (Golden 1988: 156).

Det er formentligt, fordi det gennemsnitlige individ skulle igennem langt flere begravelser, end det er almindeligt i dag, at stoicismen bliver ved med at vende tilbage til, hvordan man skal forholde sig til tabet af venner og slægtninge. Det anbefales flere steder, at man konstant minder sig selv om, at alle mennesker er dødelige, således at man ikke bliver bragt ud af ligevægt, når det tilfældigvis er et menneske, som man selv er nært knyttet til, der går bort. Snarere end ufølsomhed er det imidlertid et udtryk for realitetssans, og meningen er ikke, at man skal behandle f. eks. sine børn med ligegyldighed, man skal blot være forbedret på, at man kan miste dem (Reydams-Schils 2005: 68). Målet er selvfølgelig, at den enkelte skal kunne komme gennem livet med større sindsro, men også andre faktorer er på spil. Eksemplet fra *Dissertationes* I, XI viser, at den romerske embedsmand forhindres i at handle kærligt mod sin datter, fordi han ikke formår at bevare ligevægten, når han konfronteres med risikoen for at miste hende. Han opfylder heller ikke de forpligtelser, han har over for sig selv, for han har ikke handlet i overensstemmelse med fornuften, og han plages øjensynligt af bevidstheden om, at det var forkert af ham at flygte. Selvom det ikke nævnes i teksten, bør man ikke glemme, at han også har en kone derhjemme, der nok kunne bruge hans støtte, og endelig er en embedsmand, der rejser bort, hver gang et af hans børn ligger syge, heller ikke til megen nytte. Set i dette lys bliver det muligt at forene udsagnet om, at det er naturligt og godt at elske, med udsagnet om, at man skal vende sig til tanken om, at ens barn kan dø, på samme måde, som man vender sig til tanken om, at en krukke kan gå itu.

Konklusion

Undersøgelsen af *Dissertationes* I, XI, 1-33 har vist, at denne tekst, uanset om den genfortæller virkelige hændelser eller er fiktiv, er et troværdigt vidnesbyrd om, at i hvert fald nogle romerske fædre har været andet end den strenge *pater familias*, der ofte antages at være normen. En romersk embedsmand har kunnet tilstå over for andre, at han holdt af sine børn og bekymrede sig for deres velbefindende uden at blive anset for latterlig, og en stoisk filosof har kunnet tilslutte sig, at denne følelse var både naturlig og fornuftig. Helt tilbage til Homer kan man finde tekster med lignende udsagn, men det er bemærkelsesvær-

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

digt, at de især findes i poesien og overhovedet ikke synes at optræde i filosofiske skrifter før efter vor tidsregning. Selvom det særligt tilskrives den romerske stoicisme at beskæftige sig med familieforhold, synes det snarere at skyldes en generel forandring af genrekonventioner, at man på netop dette tidspunkt begynder at tage åbent fat på emnet i filosofiske skrifter. Der findes hos stoiske filosoffer udtalelser, der kunne friste en til at tro, at forholdet til nære familiemedlemmer som f. eks. børn ikke blev anset for vigtige. Overvejer man datidens livsbetingelser, står det imidlertid klart, at mange af disse udsagn sigter på at forberede den enkelte til at håndtere sorg således, at han kan fortsætte med at opfylde sine forpligtelser over for sig selv, sine nærmeste og samfundet. Således modereres også filosofernes tilsyneladende ligegyldighed over for familiebånd, og *en passant* understreges endnu engang, hvor forsigtig man skal være med at vurdere en anden kultur, hvis man ikke har sat sig omhyggeligt ind i dens grundvilkår.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

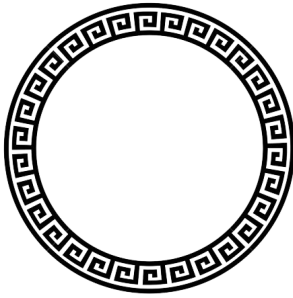
Litteraturliste

Originaltekst:

- Epiktet, *Dissertationes I, XI* [*Dissertationes ab Arriano Digestae*, ed. H. Schenkl, Leipzig 1965]
Aristoteles, *Ethica Nicomachea 8,7-12* [*Ethica Nicomachea*, ed. I. Bywater, Oxford 1959]
Cicero, *Tusc. Dis. III, 57-73 (xxiv-xxix)* [*Tusculanes*, ed. G. Fohlen, Paris 1931]
Euripides, *Iphigenia Aulidensis* [*Fabulae III*, ed. J. Diggle, Oxford 1994]
Homer, *Ilias VI, 313-529; IX, 430-619* [*Ilias I-XII*, ed. M. L. West, Leipzig 1998]
Platon, *Res Publica V, 452e-466d* [*Opera IV*, ed. I. Burnet, Oxford 1962]
Plutarch, *Consolatio ad Uxorem* [*Moralia III*, ed. M. Pohlenz & W. Sieveking, Leipzig 1972]
Seneca, *Epistulae Morales XCIX* [*Epistulae II*, ed. L. D. Reynolds, Oxford 1965]
Theofrast, *Caractères VII* [*Caractères*, ed. Octave Navarre, Paris 1964]
Terents, *Heauton Timorumenos* [*Comoediae*, ed. R. Kauer & W. M. Lindsay, Oxford 1961]
Xenofon, *Oeconomicus 7-10* [*Opera omnia II*, ed. E. C. Marchant, Oxford 1955]

Sekundærlitteratur:

- Dixon, Suzanne. 1992. *The Roman Family*. Baltimore.
Golden, Mark. 1998. "Did the Ancients care when their children died?" i *Greece & Rome*, Second Series, vol. 35:2, pp. 152-163.
Hammond, N.G.L. og H.H. Scullard, ed. 1970. *Oxford Classical Dictionary*. London.
Harlow, Mary. 2010. "Family Relationships" i *A Cultural History of Childhood and Family*, vol. 1, ed. Mary Harlow & Ray Laurence. Oxford.
Lesky, Albin. 1963. *Geschichte der Griechischen Literatur*. Bern.
Rasmussen, Susanne William. 2006. *Politikens bog om romerne*. Odder.
Rawson, Beryl. 1991. "Adult-Child Relationships in Roman Society" i *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*, ed. Beryl Rawson. Canberra.
Reydams-Schils, Gretchen. 2005. *The Roman Stoics*. Chicago.
Saller, Richard P. 1997. *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge.

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

Samlet oversigt over originaltekster, der beskriver forholdet mellem ægtefæller og/eller fædre og deres børn:

Appian, *Historia Romana* IV, 18-24; 36-44; 48-50
[*Historia Romana II*, ed. L. Mendelssohn, Leipzig 1881]

Aristofanes, *Lysistrate*
[*Comoediae II*, ed. F.W. Hall & W. M. Geldart, Oxford 1906]

Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 8,7-12
[*Ethica Nicomachea*, ed. I. Bywater, Oxford 1959]

Cicero, *Ad Familiares* IV, 5-6; XIV 1-5, 7
[*Epistulae I*, ed. L. C. Purser, Oxford 1961]

Cicero, *Ad Atticum* V, 1; VII, 2
[*Epistulae II*, 1, ed. L. C. Purser, Oxford 1940]

Cicero, *Ad Atticum*, XII, 14, 18, 23, 28, 33
[*Epistulae II*, 2, ed. L. C. Purser, Oxford 1958]

Cicero, *Ad Quintum Fratrem* I, 3
[*Epistulae III*, ed. L. C. Purser, Oxford 1946]

Cicero, *Tusc. Dis. III*, 57-73 (xxiv-xxix)
[*Tusculanes*, ed. G. Fohlen, Paris 1931]

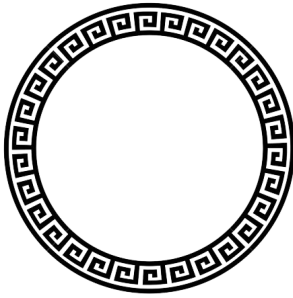
Dio Cassius, *Historia Romana* LVI, 1-3
[*Historia Romana II*, ed. Ursulus Phillipus Boissvain, Berlin 1898]

Epiktet, *Dissertationes I*, 11
[*Dissertationes ab Arriano Digestae*, ed. H. Schenkl, Leipzig 1965]

Euripides, *Iphigenia Aulidensis*
[*Fabulae III*, ed. J. Diggle, Oxford 1994]

Euripides, *Alcestis*
[*Fabulae I*, ed. G. Murray, Oxford 1978]

Fronto, *Ad Amicos* I,12
[*Epistulae*, ed. Michael P. J. van den Hout, Leipzig 1988]

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

Fronto, *Ad M. Caesarem et invicem* IV, 11-12; V, 57
[*Epistulae*, ed. Michael P. J. van den Hout, Leipzig 1988]

Fronto, *Ad Antoninum Pium* 2
[*Epistulae*, ed. Michael P. J. van den Hout, Leipzig 1988]

Fronto, *De Nepote Amissio* I-IV
[*Epistulae*, ed. Michael P. J. van den Hout, Leipzig 1988]

Homer, *Ilias* VI, 313-529; IX, 430-619
[*Ilias I-XII*, ed. M. L. West, Leipzig 1998]

Homer, *Ilias* XXIV, 159-691
[*Ilias XIII-XXIV*, ed. M. L. West, Leipzig 2000]

Laudatio Turiae
[*Éloge Funèbre d'une Matrone Romaine*, ed. Marcel Durry, Paris 1950]

Ovid, *Tristia* I, 6; III, 3; IV, 3; V, 2, 5, 11, 14
[*Tristes*, ed. J. André, Paris 1968]

Ovid, *Ex Ponto* I, 4
[*Pontiques*, ed. J. André, Paris 1977]

Platon, *Res Publica* V, 452e-466d
[*Opera* IV, ed. I. Burnet, Oxford 1962]

Plautus, *Epidicus*
[*Comoediae*, ed. W. M. Lindsay, Oxford 1910]

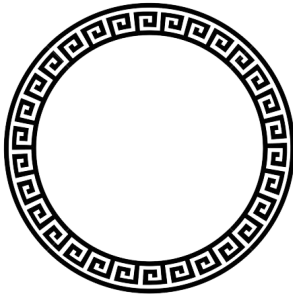
Plinius Minor, *Epistulae* II, 16; IV, 2, 7, 19; VI, 4, 7; VII, 5; VIII 10-11
[*Plinius Minor*, ed. M. Schuster, Leipzig 1952]

Plutarch, *Coniugalia Praecepta*
[*Moralia* I, ed. W. R. Paton, I. Wegehaupt & M. Pohlenz, Leipzig 1974]

Plutarch, *Consolatio ad Uxorem*
[*Moralia* III, ed. M. Pohlenz & W. Sieveking, Leipzig 1972]

Plutarch, *De Amore Proles*
[*Moralia* III, ed. M. Pohlenz & W. Sieveking, Leipzig 1972]

Plutarch, *Marcus Cato*, 20
[*Vitae Parallelae* I, ed. K. Ziegler, Leipzig 1969]

Om ægtemænd og fædre

Af LENE CARLSKOV

Semonides, *Fragment 7*

[*Delectus ex iambis et elegis Graecis*, ed. M. L. West, Oxford 1980]

Seneca, *Epistulae Morales XCIX*

[*Epistulae II*, ed. L. D. Reynolds, Oxford 1965]

Statius, *Silvae III,5 & V,5*

[*Silvae*, ed. Aldus Marastoni, Leipzig 1970]

Sueton, *Divus Augustus 61-65*

[*De Vita Caesarum Libri*, ed. M. Ihm, Leipzig 1967]

Sueton, *Divus Tiberius 7-11*

[*De Vita Caesarum Libri*, ed. M. Ihm, Leipzig 1967]

Tacitus, *Annales III, 33-34; XV, 60-64; XVI, 6-11; XVI 30-33*

[*Annalium Libri*, ed. C. D. Fisher, Oxford 1946]

Terents, *Heauton Timorumenos*

[*Comoediae*, ed. R. Kauer & W. M. Lindsay, Oxford 1961]

Tertullian, *Ad Uxorem 20,1 ns*

[*Opera I*, Turnhout 1954]

Theofrast, *Caractères II, V, VII, XIV, XVI, XX, XXVIII*

[*Caractères*, ed. Octave Navarre, Paris 1964]

Titus Livius, *Ab Urbe Condita I, 9-13; I, 24-26; II, 3-5*

[*Ab Urbe condita Libri I-V*, ed. R. S. Conway & C. F. Walters, Oxford 1960]

Titus Livius, *Ab Urbe Condita VIII, 6-7*

[*Ab Urbe condita libri VI-X*, ed. R. S. Conway & C. F. Walters, Oxford 1938]

Xenofon, *Oeconomicus 7-10*

[*Opera omnia II*, ed. E. C. Marchant, Oxford 1955]